

Historia

Polityka

Nr 7 (14)/2012

**Henryk Kocój,
*Dyplomaci pruscy
o powstaniu
kościuszkowskim,*
Wydawnictwo
Uniwersytetu
Jagiellońskiego,
Kraków 2011, ss. 708**

Prof. Henryk Kocój jest niewątpliwie jednym z najlepszych znawców polityki zagranicznej mocarstw sąsiadujących z Polską w dobie rozbiorów. Jego wieloletnie badania dały polskiej historiografii jaśniejszy obraz polityki mocarstw europejskich wobec Sejmu Wielkiego, przyczyn drugiego rozbioru, powstania kościuszkowskiego oraz powstania listopadowego.

Najnowsza źródłowa pozycja dotyczy powstania kościuszkowskiego, a zawarta w niej korespondencja dyplomatów pruskich ukazuje międzynarodowe aspekty insurekcji i wydobywa z całą jasnością wyrafinowaną i cyniczną politykę sąsiadów zmierzającą do ostatecznego unicestwienia Polski.

To już dwudziesta czwarta książka autora wydana przez Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Warto podkreślić, że w 2011 r. prof. Henryk Kocój obchodził osiemdziesiątą rocznicę uro-

dzin i mimo tak pięknego jubileuszu nie zamierza kończyć swojej naukowej pasji, kontynuując konsekwentnie drogę, którą wyznaczył sobie pod kierunkiem mistrzów, Józefa Dutkiewicza czy Henryka Wereszyckiego. Przed wieloma laty, wybitny znawca XVIII wieku Bogusław Leśnodorski, nazwał Henryka Kocója, tak jak nazywano dotychczas Władysława Konopczyńskiego — „archiwozercą”, w pełni oddając pracowitość i ambicje badawcze.

Recenzowana praca zawiera oryginalne, czyli pisane w języku francuskim, relacje posłów pruskich z Warszawy, Petersburga, Wiednia, Londynu, Konstantynopola, przesyłane do króla Prus Fryderyka Wilhelma II. Udostępnienie szerokiemu gronu czytelników tak ważnych i cennych materiałów źródłowych jest nie do przecenienia. Prezentowana korespondencja miała już wcześniejsze publikacje, jednak były to najczęściej tłumaczenia na język polski.

Całość poprzedzona jest obszernym i wartościowym wstępem, w którym autor omawia w skrócie dotychczasową literaturę przedmiotu oraz przybliży treści depesz pruskich dyplomatów. Znaczący ksiązek Henryka Kocója z pewnością zauważą, że ten wstęp jest w zasadzie kompilacją kilku wstępów z wcześniejszych prac. Nie byłby to zarzut, gdyby nie fakt, że autor w ogóle nie skomentował i ocenił depesz Jacobiego-Kloesta z Londynu, Fryderyka Knobelsdorffa z Konstantynopola, a także nie odniósł się wyraźnie do „nieznanych dokumentów z archiwum w Merseburga o stosunku rządu pruskiego do powstania kościuszkowskiego”. Warto w przyszłości ten mankament wyeliminować.

Pierwsza część recenzowanej pracy zawiera wzajemną korespondencję

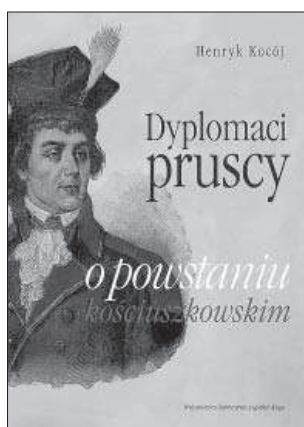
posła pruskiego w Warszawie Ludwiga Buchholtza i króla Prus Fryderyka Wilhelma II, w okresie od stycznia do grudnia 1794 r. Ta sama korespondencja w polskim tłumaczeniu ukazała się już w 1983 r. nakładem Wydawnictwa PAX¹, (były to jednak listy z okresu od stycznia do czerwca) a następnie w 2004 r.² Przypomnijmy, że Ludwig Buchholtz był tym, który przyczynił się do zawiązania w 1790 r. przez Polskę przymierza z Prusami, a na sejmie grodzieńskim przeprowadził ratyfikację II rozbioru Polski. Do 23 czerwca 1794 r. jako poseł nadzwyczajny przebywał w Warszawie, a następnie udał się do Łowicza i Wrocławia, skąd wysyłał swe raporty. Dyplomata pruski był bardzo rzetelnym i wnikliwym obserwatorem, i co za tym idzie jego relacje zawierają nader cenne informacje i dokładne opisy wydarzeń rozgrywających się w tak ważnym dla Polski okresie.

O ogromnym znaczeniu relacji Buchholtza niech poświadczą słowa samego króla Prus, który w jednym z listów pisał, iż korespondencja ta jest obecnie głównym źródłem wiarygodnych informacji o wydarzeniach wewnętrznych w Polsce (*„étant la principale source d'où nous pouvons tirer dans le moment présent des nouvelles authentiques sur ce qui se passe dans l'intérieur de la Pologne”* [s. 318]).

¹ L. Buchholtz, *Powstanie kościuszkowskie w świetle korespondencji posła pruskiego w Warszawie*, Z rękopisu przełożył, wstępem i przypisami opatrzył H. Kocój, Warszawa 1983.

² H. Kocój, *Relacje posła pruskiego Ludwiga Buchholtza z Warszawy, Łowicza i Wrocławia o insurekcji kościuszkowskiej*, Kraków 2004.

Wszyscy politycy i dyplomaci pruscy na czele z Fryderykiem Wilhelmem II wcielali w życie myśl, którą już w 1792 r. wyraził Ludwig Buchholtz, iż gangrenę polską uleczyć można tylko za pomocą amputacji³.

Porównując obecną publikację, ze wspomnianą wyżej wersją polską, można dostrzec jedną nieścisłość, a mianowicie, nie mamy pewności czy depeza Buchholtza z 14 grudnia (nr 73) była nadana z Wrocławia (Breslau) czy też z Poznania (Posen).

Kolejną częścią książki jest wzajemna korespondencja posła pruskiego w Petersburgu Leopolda Heinricha Goltza w okresie od marca do sierpnia 1794 r. Porównując obecną publikację z tą w tłumaczeniu polskim z 2002 r.⁴, otrzymujemy tym razem dodatkowo 10 depez króla pruskiego między 18 lipca a 29 sierpnia.

Hrabia Leopold Heinrich Goltz był dyplomata pruskim, który w czasie od 22 czerwca 1789 r. do 25 lipca 1794 r. pełnił w Petersburgu funkcję ministra pełnomocnego Prus. Zaznaczyć wszak trzeba, że ów poseł będąc przez kilka lat w Rosji, przebywał w towarzystwie czołowych i wielce prominentnych oso-

³ Idem, *Dyplomacja Prus, Austrii i Rosji wobec Konstytucji 3 maja 1791 roku. Zagadnienia wybrane*. Kraków 1998, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 48.

⁴ Idem, *Prusy wobec powstania kościuszkowskiego. Na podstawie korespondencji Fryderyka Wilhelma II z posłem pruskim w Petersburgu Leopoldem Heinrichem Goltzem (depeze z Berlina do Petersburga i z Petersburga do Berlina z 1794 roku)*, Kraków 2002.

bistości życia politycznego Rosji, jakimi byli caryca Katarzyna II, Arkadij Iwanowicz Markow czy też Iwan Andriejewicz Ostermann. Owa korespondencja odsłania nam słabo dotąd znane tajne poczynania dyplomacji pruskiej i rosyjskiej, której celem było zwalczenie powstania, a także ujawnia zaborcze dążenia Prus oraz Rosji i Austrii do wymazania Polski z mapy świata. Bardzo cenne są doniesienia Goltza, chociażby o pierwszych reakcjach rządu Rosji na wieści o wybuchu powstania. Jasno z nich wynika, iż carowa, oburzona niezwykle na Polaków, od pierwszej chwili z całą bezwzględnością chciała rozprawić się z powstańcami. Nie wątpił w to sam Goltz, który uważał, że zemsta cesarzowej będzie bardzo okrutna i bezwzględna („*la vengeance sera cruelle*” [s. 338]) i zrobi wszystko by do szczytnie zburzyć Warszawę.

Wzajemne relacje między obu krajami lapidarnie określił w jednej z depesz Goltz, pisząc, że interesy Prus i Rosji są tak bardzo od siebie zależne jak nigdy („*intérêts de la Prusse et de la Russie se trouvent plus réunies que jamais*” [s. 349]).

Powiedzieć trzeba, że poseł pruski w Petersburgu pieczołowicie śledził i zdawał relację z działalności dyplomatów i wysłanników obcych państw, jak na przykład: Ludwiga Johanna Cobenzla — posła austriackiego, czy też Charlesa Whitwortha — posła angielskiego. Temu ostatniemu poświęcał wyjątkowo dużo miejsca, a to ze względu na toczące się negocjacje angielsko-rosyjskie w związku z trwającą wojną z rewolucyjną Francją.

Jeśli chodzi o listy Fryderyka Wilhelma II adresowane do swego posła w Petersburgu, to po ich analizie nasuwa się nieodparcie refleksja, iż postawa dworu berlińskiego była w wielkim stop-

niu uzależniona od polityki Petersburga.

Kolejną częścią książki jest wzajemna korespondencja króla pruskiego z posłami pruskimi w Wiedniu, Girolamo Lucchesinim i Cesarem. Dla znawców tematu ten pierwszy jest szczególnie znany, jako, że już podczas Sejmu Wielkiego był przedstawicielem Prus w Warszawie, doprowadzając do sojuszu polsko-pruskiego z 1790 r. i realizując obłudną politykę państwa pruskiego⁵. Walerian Kalinka pisał o nim: „o zasady i sumienie nie troszczył się, służył temu, kto go płacił, lecz służył gorliwie i na wszystko był gotów, by panu swemu zapewnić wygraną; intrygant raczej niż dyplomata”⁶. A Emanuel Rostworowski nazwał go „wielkim wirtuozem politycznej intrygi”⁷.

Podczas insurekcji kościuszkowskiej jego stosunek do Polski, rzecz jasna, nie uległ zmianie; był zwolennikiem szybkiego doprowadzenia do trzeciego rozbioru Polski. Jego relacje z Wiednia uwidaczniają niejednoznaczne stanowisko Austrii w początkach powstania oraz jej kłopoty wewnętrzne spowodowane wojną z Francją. Lucchesini od maja do września 1794 r. przebywał przy swoim królu i armii, która wkroczyła w polskie granice, aby służyć swoim doświadczeniem. W tym czasie relacje z Wiednia przekazywał Cesar.

Korespondencja króla pruskiego z posłami w Wiedniu w języku oryginalnym została już opublikowana przez autora w roku 2004⁸. Co ciekawe i nie do

⁵ Por. G. Lucchesini, *Listy do Fryderyka Wilhelma II. Obraz Sejmu Wielkiego w raportach pruskiego dyplomaty*, przekład, wstęp i opracowanie H. Kocój, Warszawa 1988.

⁶ W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, Kraków 1895–1896, t. 1, s. 211.

⁷ E. Rostworowski, *Ostatni król Rzeczypospolitej*, Warszawa 1966, s. 149.

⁸ H. Kocój, *Powstanie kościuszkowskie*

końca zrozumiałe, w recenzowanym wydaniu brakuje 24 depesz Cesara i Lucchesiniego z okresu od 25 czerwca do 10 października 1794 r., mimo, że spis treści (s. 10) i tytuł rozdziału (s. 407) sugerują wyraźnie, że te depesze powinny być. Podobna sytuacja występuje z jedną depeszą Fryderyka Wilhelma II do Lucchesiniego z 4 kwietnia 1794 r., która w pracy nie została zamieszczona.

Nowa książka Henryka Kocója zawiera również ciekawy memoriał Lucchesiniego z 7 kwietnia 1794 r. o początkach powstania, pisany jeszcze w Wiedniu. Autor opublikował go już w 1984 r.⁹

Kolejną obszerną częścią książki jest wzajemna korespondencja króla pruskiego z Fryderykiem Knobelsdorffem pełniącym misję w Turcji od 1790 do 1806 r. Jego relacje są bardzo cenne do oceny postawy Turcji wobec wydarzeń w Polsce oraz dostarczają wiele szczegółów działalności dyplomaty francuskiego w Turcji Marie Louis Descorches'a, który sprzyjał sprawie polskiej.

Książka zawiera jeszcze pięć depesz posła pruskiego Jacobiego-Kloesta do

w świetle korespondencji posłów pruskich z Wiednia Lucchesiniego i Caesara, Kraków 2004.

⁹ *Zwycięstwo czy klęska? W 190 rocznicę powstania kościuszkowskiego*, red. H. Kocój, Katowice 1984, s. 226–237.

Fryderyka Wilhelma II pisanych z Londynu, które ukazują działania dyplomacji angielskiej w 1794 r. na czele której stał William Grenville.

Ostatnią częścią pracy Henryka Kocója są różne dokumenty pruskich polityków, uzupełniające wiedzę o stosunku do powstania kościuszkowskiego, a wśród nich najwięcej jest autorstwa ministra spraw zagranicznych Philippa Karla Alvensleben.

Książkę zamyka niezwykle obszerna i budząca szacunek bibliografia prac prof. Henryka Kocója oraz aneksy źródełowe.

Otrzymaliśmy do rąk pracę ważną. Jest to wartościowe i wieloaspektowe uzupełnienie obrazu insurekcji kościuszkowskiej. Opublikowanie korespondencji pruskich dyplomatów z królem Fryderykiem Wilhelmem II w oryginalnej wersji językowej, jest ważnym wkładem w procesie udostępniania bezpośrednich świadectw z tej epoki, które do tej pory pozostawały znane bardzo wąskiemu gronu specjalistów. Relacje te są z pewnością jednym z najważniejszych źródeł do poznania działań antypowstańczych wrogich Polsce dworów, oraz dla przebiegu zrywu z 1794 r.

Grzegorz Toboła (Kraków)

